

MADANIYATLARARO MULOQOTDA LISONIY ETIKET VA NUTQIY QOLIPLARNING TARJIMA TRANSFORMATSIYASI (O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI QIYOSIDA)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19212954>

Mirzanazarova Vazira Akbaraliyevna

Teacher of Namangan State University

Email: vazira.mirzanazarova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada madaniyatlararo muloqot jarayonida lisoniy etiket va nutqiy qoliplarning tarjima qilinishi bilan bog'liq lisoniy va pragmatik muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida o'zbek va ingliz tillaridagi murojaat shakllari, minnatdorchilik, iltimos va tabrik kabi etiket formalarining o'ziga xos xususiyatlari olindi. Maqolada tarjimon nafaqat lisoniy birliklarni, balki har bir xalqning o'ziga xos dunyoqarashi va ijtimoiy normalarini (madaniy kodlarini) qayta tiklashi zarurligi asoslab berilgan. Tahlillar davomida funksional muvofiqlik, pragmatik adaptatsiya va tavsifiy tarjima kabi transformatsiya usullaridan foydalanish samaradorligi misollar yordamida ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari tarjimashunoslik, lingvokulturologiya va qiyosiy tilshunoslik sohalari uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, lisoniy etiket, nutqiy qolip, tarjima transformatsiyasi, pragmatik adaptatsiya, lingvokulturologiya, murojaat shakllari.

Abstract: This article analyzes linguistic and pragmatic issues related to the translation of linguistic etiquette and speech formulas in the process of intercultural communication. The object of the research is the specific features of etiquette forms such as forms of address, gratitude, requests, and congratulations in Uzbek and English. The article substantiates that a translator must reconstruct not only linguistic units but also the unique worldview and social norms (cultural codes) of each nation. During the analysis, the effectiveness of using transformation methods such as functional equivalence, pragmatic adaptation, and descriptive translation is demonstrated with examples. The research results have practical significance for the fields of translation studies, linguoculturology, and comparative linguistics.

Keywords: intercultural communication, linguistic etiquette, speech formula, translation transformation, pragmatic adaptation, linguoculturology, forms of address.

MAVZUNING DOLZARBLIGI

Globalashuv jarayonlari
jadallashgan hozirgi davrda turli

madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqot
nafaqat iqtisodiy va siyosiy, balki
ijtimoiy-madaniy ahamiyat kasb etmoqda.

Madaniyatlararo muloqotning muvaffaqiyati esa ko'p jihatdan til egalarining bir-birini nafaqat lisoniy (til darajasida), balki pragmatik (maqsad va odob doirasida) tushunishiga bog'liq. Bu jarayonda lisoniy etiket va nutqiy qoliqlar markaziy o'rin tutadi, chunki ular har bir millatning o'ziga xos qadriyatlari, ijtimoiy iyerarxiyasi va dunyoqarashini o'zida aks ettiradi.

Muammoning qo'yilishi. Tarjima jarayonida ko'pincha so'zlarning lug'aviy ma'nosini saqlagan holda ularning madaniy yukini boy berish holatlari kuzatiladi. Masalan, o'zbek tilidagi murojaat shakllari va xushmuomalalik formulalari ingliz tiliga so'zma-so'z o'girilganda, asl ma'no g'alizlashishi yoki muloqot etiketi buzilishi mumkin. Shu sababli, lisoniy etiket birliklarining tarjimadagi transformatsiyasini o'rganish, tarjimondan nafaqat ikki tilni bilishni, balki "madaniy vositachi" (cultural mediator) bo'lishni talab etadi.

Tadqiqotning obyekti va predmeti. Tadqiqot obyekti sifatida o'zbek va ingliz tillaridagi nutqiy etiket birliklari tanlangan bo'lsa, uning predmeti ushbu birliklarni bir tildan ikkinchi tilga o'girishda qo'llaniladigan tarjima transformatsiyalari va usullaridan iborat.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi o'zbek va ingliz tillaridagi lisoniy etiketning qiyosiy tahlili asosida, ularni tarjima qilishda yuzaga keladigan transformatsiya turlarini aniqlash va eng maqbul tarjima strategiyalarini ishlab

chiqishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

1. Lisoniy etiket tushunchasining lingvokulturologik xususiyatlarini yoritish;

2. O'zbek va ingliz tillaridagi nutqiy qoliqlarning o'xshash va farqli jihatlarini qiyoslash;

3. Tarjima jarayonida qo'llaniladigan asosiy transformatsiya (adaptatsiya, funksional muvofiqlik va h.k.) turlarini misollar bilan tahlil qilish.

Madaniyatlararo muloqotda lisoniy etiketning eng birinchi va muhim bo'g'ini bu — murojaatdir. O'zbek va ingliz tillarida murojaat tizimi tubdan farq qiladi, bu esa tarjimondan oddiy almashtirishni emas, balki pragmatik transformatsiyani talab qiladi.

1. "Siz" va "Sen" (distinction) muammosi

O'zbek madaniyatida yosh va ijtimoiy mavqe muloqotda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ingliz tilidagi yagona "You" olmoshi o'zbek tiliga tarjima qilinganda kontekstga qarab ikki xil transformatsiyaga uchraydi:

Formal kontekst: Inglizcha "Can you help me?" (shogird ustozga), "Menga yordam bera olasizmi?" (Sizlash).

Informal kontekst: Inglizcha "Can you help me?" (do'st do'stga), "Menga yordam bera olasanmi?" (Senlash).

Ingliz tilida etiket olmosh orqali emas, balki nutq ohangi yoki qo'shimcha so'zlar (masalan, *Sir*, *Ma'am*, *please*) orqali ifodalanadi. Tarjimon bu "yashirin" etiketni o'zbek tilida olmoshlar orqali tiklashi shart. Muloqot jarayonida

murojaat shakllari (address forms) nafaqat axborot yetkazish, balki suhbatdoshlar orasidagi ijtimoiy masofani ham belgilaydi. O'zbek madaniyatida yosh va martaba birinchi o'rinda tursa, ingliz madaniyatida shaxsiy makon (privacy) va rasmiylik darajasi muhimdir [1].

Masalan, o'zbek tilidagi **"Siz"** va **"Sen"** o'rtasidagi farq ingliz tiliga tarjima qilinganda ko'pincha yo'qoladi, chunki zamonaviy ingliz tilida faqat **"You"** formasi saqlanib qolgan. Biroq, bu farqni tarjimada quyidagi usullar bilan saqlab qolish mumkin:

O'zbekcha ibora	To'g'ridan-to'g'ri tarjima (Xato)	Transformatsiya (To'g'ri)
"Keling, amaki, o'tiring"	"Come, uncle, sit"	"Please, sir, have a seat"
"Yaxshimisiz, qizim?"	"Are you okay, my daughter?"	"Are you alright, young lady?"

Bu yerda madaniy adaptatsiya usuli qo'llaniladi. Ya'ni, o'zbekcha "amaki" so'zi ingliz madaniyatidagi begona kishiga nisbatan hurmat formasi bo'lgan "Sir" so'ziga transformatsiya qilinadi. O'zbek xalqiga xos bo'lgan begona kishilarga nisbatan "amak", "opa", "aka" kabi qarindoshlik terminlaridan foydalanish hodisasi tarjimashunoslikda madaniy lakunalar deb ataladi [2]. Ularni ingliz tiliga "Uncle" yoki "Brother" deb so'zma-so'z o'girish madaniy anglashilmovchilikka (cultural shock) olib kelishi mumkin. Bunday hollarda

1. **Leksik vositalar orqali:** "You" so'ziga qo'shimcha ravishda *Sir, Mister, Professor* kabi so'zlarni qo'shish orqali.

2. **Sintaktik vositalar orqali:** Modal fe'llar (*Could you, Would you*) yordamida hurmat darajasini ifodalash.

2. Qarindoshlik terminlarining etiket vazifasi

O'zbek tilida begona odamlarga nisbatan ham *"aka", "opa", "tog'a", "qizim"* kabi so'zlar etiket vazifasida qo'llaniladi. Bu o'zbek xalqining jamoaviylik (collectivism) madaniyatidan dalolat beradi.

funksional muvofiqlashtirish usuli qo'llaniladi.

4. Minnatdorchilik va Duo elementlari

O'zbek etiketida minnatdorchilik ko'pincha duo bilan bog'lanadi (*"Baraka toping", "Umringiz uzun bo'lsin"*). Ingliz tilida esa bu ko'proq shaxsiy minnatdorchilik (*"I appreciate it", "That's very kind of you"*) bilan chegaralanadi.

Masalan:

• Asl nusxa: *"Rahmat, o'g'lim, baxtli bo'li!"*

Tarjima: *"Thank you, son, I wish you all the best!"* (Bu yerda "baxtli bo'l")

duosi inglizcha barqaror tilak qolipiga o'zgartiriladi). O'zbek nutqiy etiketida minnatdorchilik bildirish ko'p hollarda duo elementlari bilan bog'liqdir. Masalan, *"Baraka toping"* yoki *"Umringizdan baraka toping"* iboralari shunchaki *"Rahmat"* ma'nosida emas, balki chuqur ijtimoiy-madaniy mazmunga ega.

Ingliz tilida bunday qoliplar ko'proq shaxsiy minnatdorchilik va logik minnatdorchilikka asoslanadi [3]. Tarjima jarayonida ushbu birliklarning diniy yoki milliy bo'yog'ini biroz yumshatish — neytrallashtirish talab etiladi.

Madaniyatlararo muloqotda lisoniy etiket va nutqiy qoliplarning tarjima transformatsiyasini tadqiq etish natijasida quyidagi umumlashtiruvchi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, lisoniy etiket — bu shunchaki muloqot odobi emas, balki millatning ijtimoiy iyerarxiyasi, yosh va jinsga bo'lgan munosabati hamda ma'naviy qadriyatlari mujassamlashgan tizimdir. O'zbek tilidagi murojaat shakllarining serqatlamliligi (masalan, begonalarga nisbatan qarindoshlik terminlarining qo'llanilishi) o'zbek madaniyatining kollektivistik (jamoaviy) xarakterini, ingliz tilidagi muloqotning nisbatan neytralligi esa individualistik madaniyat xususiyatlarini aks ettiradi.

Ikkinchisidan, ingliz tilidagi yagona *"You"* olmoshini o'zbek tiliga o'girishda shunchaki grammatik tanlov emas, balki pragmatik adaptatsiya talab etiladi. Tarjimon matn kontekstidan kelib chiqib, suhbatdoshlar orasidagi masofani aniqlashi va shunga qarab *"Siz"* yoki

"Sen" variantlaridan birini tanlashi shart. Aks holda, tarjima asari yoki muloqot jarayoni o'zbek kitobxoni uchun sun'iy va qo'pol tuyulishi mumkin.

Uchinchidan, lisoniy etiket birliklarini tarjima qilishda uchta asosiy strategiya samarali ekanligi aniqlandi:

Funksional ekvivalentlik: Bir madaniyatdagi etiket qolipni ikkinchi madaniyatdagi aynan o'shanday vazifani bajaruvchi, lekin shaklan farq qiluvchi qolip bilan almashtirish (masalan, o'zbekcha *"Xush kelibsiz"* → inglizcha *"Make yourself at home"*).

Deskriptiv (tavsifiy) tarjima: Agar milliy qolipning muqobili bo'lmasa, uning ma'nosini tushuntirib berish (ayniqsa, duo mazmunidagi iboralarda).

Pragmatik neytrallashtirish: O'ta milliy bo'yoqdor so'zlarni xalqaro muloqot standartlariga moslab biroz yumshatish.

To'rtinchidan, zamonaviy tarjimon nafaqat ikki til lug'atini bilishi, balki "madaniy kompetensiya"ga ham ega bo'lishi lozim. Zero, so'zlarni to'g'ri tarjima qilib, muloqot ruhini (etiketni) noto'g'ri yetkazish madaniyatlararo to'qnashuvga (cross-cultural conflict) sabab bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, lisoniy etiket transformatsiyasi — bu til birliklarining shunchaki o'zgarishi emas, balki ikki xil dunyoqarashning muloqot maydonida o'zaro kelishuvidir. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarni kelajakda raqamli muloqot va ijtimoiy tarmoqlar etiketi misolida davom ettirish dolzarb ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Salomov G'. *Tarjima nazariyasi asoslari*. – Toshkent: "O'qituvchi", 1983. – 232 b. (O'zbek tarjimashunosligining asosiy manbasi).
2. Gumboldt V. *Izbranniye trudi po yazikoznaniyu*. – M.: Progress, 1984. – S. 37. (Til va madaniyat bog'liqligi haqidagi nazariya).
3. Brown P., Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge University Press, 1987. – P. 61-63. (Xalqaro miqyosdagi eng mashhur "Xushmuomalalik nazariyasi").
4. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati*. – Toshkent: "O'qituvchi", 1978. (Nutqiy qoliplar tahlili uchun).